

زمینه‌های شکل‌گیری شایعه و راه‌کارهای مقابله با آن از نگاه قرآن

Rumor formation and Conflict strategies from Quranic Viewpoint

Majid Maaref *

Mojtaba mirzaei **

Fakhereh Farahani ***

Abstract:

The rumor is accounted as the most important social phenomena that is used as some kind of promotional tactics. The necessity of getting people acquaintance with the subject of the rumor, especially in religious communities is so much that the Qur'an has mentioned many times during the verses. Expression and analysis of the field of the formation of the rumors from one hand and presentation the strategy to the management of the malicious damage on other hand, is an advanced approach that the Qur'an precedes to it.

Paying attention to the power of destruction of rumors and its ominous influx nowadays transforms it to a powerful weapon for the dissolution and failure of the social systems, including the holy Islamic Republic of Iran. this requires taking a new look and from the perspective of resuscitative verses afflatus paid recall and study this social damage.

Keywords: *The Qur'an, Rumors, News, Infidels, Hypocrites.*

مجید معارف *

مجتبی میرزایی **

فاخره فراهانی ***

چکیده:

شایعه، از مهم‌ترین پدیده‌های اجتماعی به حساب می‌آید که همواره به عنوان نوعی تاکتیک تبلیغاتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ضرورت آشنایی افراد جامعه، به‌ویژه جوامع دینی با موضوع شایعه به اندازه‌ای است که قرآن بارها در خلال آیاتش به آن اشاره کرده است. بیان و تحلیل زمینه‌های شکل‌گیری شایعات از یک سو و ارائه راه‌کار جهت مدیریت این آسیب مخرب از دیگر سو، رویکرد متکاملی است که قرآن به آن دارد.

توجه به قدرت تخریب شایعات و آثار شوم آنکه امروزه آن را به سلاحی قدرتمند برای انحلال و شکست نظام‌های اجتماعی و از جمله نظام مقدس جمهوری اسلامی تبدیل کرده، ایجاب می‌کند تا با نگاهی نو و از منظر آیات حیات‌بخش وحی به بازخوانی و بررسی این آسیب اجتماعی پرداخته شود.

کلیدواژه‌ها: قرآن، شایعه، اخبار، کفار، منافقان.

* Professor of theology department university of Tehran

** Msc. in Qur'anic Science at Qom Olum va Maarefe Qur'an University.

*** Msc. in Qur'anic Science at Qom Olum va Maarefe Qur'an University.

* استاد گروه الهیات دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)
maaref@ut.ac.ir

** کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن قم

*** کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن قم

مقدمه

قرآن کتاب هدایتی است که شفافیتش آحاد بشر بوده و در راستای نیل جامعه انسانی به کمال اخلاقی، استوارترین راه‌های تکامل را در پیش پای انسان می‌نهد. از راه‌های مؤثر مذکور، طرح آسیب‌های فردی و اجتماعی و بیان راه‌های مقابله با آن است. در این میان، موضوع شایعه از جمله آسیب‌ها و دردهای دامن‌گیر جوامع بشری بوده که از قدمت بسیاری برخوردار است؛ به طوری که در طول تاریخ، به‌خصوص در تاریخ ادیان الهی توسط باطل‌پیشگان و متجاوزان به حریم انسانیت بر ضد انبیای الهی به طور فراوان مورد استفاده قرار گرفته است.

شایعه معمولاً در ارتباطات کلامی، خواسته یا ناخواسته و آگاهانه یا ناآگاهانه به وجود می‌آید و به عنوان یکی از ابزارهای پنهان تبلیغ از طریق تأثیرگذاری بر افکار عمومی، قادر است افکار را به سمت و سوی اهداف شایعه‌سازان سوق داده و جهت نیل به اهداف نامشروع بسیج نمایند و آثار ناگواری را در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اعتقادی، اخلاقی، نظامی و امنیتی بر پیکره جوامع بشری فرود آورد. در این میان، سؤال اساسی این است که قرآن به عنوان یکی از منابع دین مبین اسلام که از جامعیت، هدایت‌گری و جاودانگی برخوردار است، در ارتباط با آسیب اجتماعی مذکور چه موضعی اتخاذ کرده و چه دستورالعمل‌هایی در مقابله با آن ارائه کرده است؟ پژوهش حاضر تلاشی در جهت پاسخ‌گویی به سؤال مهم فوق است که با تأمل در آیات نورانی قرآن، به انجام رسیده است.

تعریف لغوی شایعه

«شایعه» واژه‌ای عربی و در اصل اسم فاعل از ریشه

«شَیْعَ» بوده و در منابع لغوی، غالباً به معنای انتشار و آشکار کردن آمده است (جوهری فارابی، ۱۴۱۸: ۹۵۹/۲؛ ابن منظور، ۱۴۰۸: ۲۵۷/۷؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۲: ۶۷/۲) که حرف «ة» در انتهای آن برای بیان «وحدت» است.

عده‌ای از لغت‌شناسان معنای «تقویت نمودن» را نیز برای این واژه ذکر کرده‌اند (ابن فارس، ۱۴۲۰: ۶۳۵/۱ و راغب اصفهانی، ۱۴۱۸: ۲۷۴). اهل لغت علاوه بر معنای «انتشار دادن»، معنای «تقویت نمودن» را نیز برای ماده «شَیْعَ» ذکر کرده‌اند، اما می‌توان معنای «تقویت» را در انتشار کمی یک خبر نیز مورد ملاحظه قرار داد.

با جستاری در آیات قرآن کریم، واژه‌هایی همسو و قریب‌المعنی با ماده «شَیْعَ» یافت می‌شود؛ از جمله «ذَیْعَ» (النساء/۸۳) که در منابع لغوی به معنای انتشار چیزی آمده است. (فراهیدی، ۱۴۱۴: ۶۳۳/۱؛ مصطفوی، ۱۴۱۷: ۱ / ۶۳۳) واژه «رَجَفَ» (الاحزاب/۶۰) نیز به معنای پخش اخبار دروغ و اشاعه باطل و در سایه آن مردم را دچار اضطراب کردن نیز آمده است. (طبرسی، ۱۴۲۰: ۱۸۱/۸؛ طباطبایی، ۱۳۹۱: ۱۶/۳۴۰)

تعریف اصطلاحی شایعه

در رابطه با معنای اصطلاحی شایعه در حوزه علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، تعاریف در دو دسته قابل تقسیم هستند:

دسته اول این که شایعه عبارت از اخبار منتشر شده است؛ بر این اساس شایعه یک موضوع خاص گمانی است که بدون شواهد مطمئن، از فردی به فرد دیگر به صورت شفاهی و برای باور بین دیگران

منتقل می‌شود(آل پُورت و پستمن، ۱۳۷۲: ۹؛ کاپفر، ۱۳۸۰: ۱۵؛ کوئن، ۱۳۷۵: ۲۵۰).

دسته دوم، شایعه عبارت از فرآیند انتشار اخبار است بدون آنکه معیار معتبری جهت سنجش صحت و سقم آن موجود باشد(بیرو، ۱۳۷۵: ۳۲۷؛ آفایخشی، ۱۳۷۶: ۳۷۶).

با توجه به مطالب فوق، نکات ذیل قابل توجه است:
 ۱- شایعه در روابط میان فردی ظهور پیدا می‌کند.
 ۲- شایعه یک کار فردی نیست؛ بلکه عملی جمعی به حساب می‌آید که در آن اخبار، دهان به دهان توسط افراد جامعه نقل گشته و پخش می‌شوند.
 ۳- شایعه با هدف باورپذیری نزد دیگران و تأثیر بر افکار عمومی طراحی می‌شود.

۴- شواهدی برای تشخیص و تأیید صحت یا سقم شایعه نزد مخاطبان وجود ندارد.

۵- از ویژگی‌های شایعه آن است که موضوعش باید خاص و مهم باشد؛ در غیر این صورت قابلیت دهان به دهان گشتن و تبدیل شدن به یک شایعه را نداشته و افراد هیچ اعتنایی به آن نخواهند داشت.

۶- شایعه، زمانی شکل می‌گیرد که مخاطبان شایعه نسبت به موضوع شایعه، در فقر اطلاعاتی، گمان و تردید به سر برند. بدیهی است که اگر افراد از واقعیت امور آگاه باشند، شایعه دیگر قادر نخواهد بود که در اذهان مردم جامعه رسوخ کرده و انگیزه لازم را در آنها برای نقل و انتشار شایعه ایجاد نماید.

زمینه‌های مؤثر شکل‌گیری شایعه

هر پدیده‌ای، برای پیدایی و پایایی خود، نیازمند زمینه‌ها و بسترهایی است و شایعه به عنوان یک پدیده اجتماعی از این قاعده مستثنی نیست. زمینه‌هایی که در تولید شایعه مؤثر است عبارت‌اند از:

اهمیت و ابهام

موضوع شایعه باید از اهمیت و برجستگی برخوردار باشد تا بتواند قابلیت دهان به دهان شدن، تکرار و انتقال را داشته باشد. از سوی دیگر اگر حقایق در ارتباط با اخبار و موضوعاتی که برای افراد جامعه حائز اهمیت است، در هاله‌ای از ابهام، پوشیده بماند و مردم جامعه به حقیقت اخبار، آگاهی نداشته باشند، در این شرایط زمینه برای پدید آمدن شایعات مناسب خواهد بود(آل پُورت و پستمن، همان: ۴۵). این بدان دلیل است که مردم جامعه به دنبال کسب اخبار و اطلاعات صحیح نسبت به موضوعات با اهمیت خود هستند، اما اخبار و اطلاعات موثقی در اختیار ندارند؛ از این رو هر خبری که بتواند آنان را از حالت ابهام رهایی بخشد، به سرعت پذیرفته و انتشار می‌دهند.

عنصر اهمیت و ابهام دو زمینه اساسی در شکل‌گیری شایعات هستند و می‌توان آنها را در شکل‌گیری تمام مصادیق شایعات مورد بررسی قرار داد. به عنوان نمونه در شکل‌گیری شایعه شهادت پیامبر اکرم(ص) در جنگ احد عنصر اهمیت و ابهام، نقش مهمی داشته است. موضوع این شایعه، شهادت رهبر جامعه اسلامی و فرمانده سپاه اسلام است که اهمیت ویژه‌ای دارد.

هنگامی که شخصی از کفار به نام عبدالله بن قمیثه سنگی بر پیشانی مبارک پیامبر اسلام زده و آن حضرت را مجروح کرد، به بلندی چنین فریاد کشید: «محمد را کشتم.» این خبر کذب در مدت زمانی ناچیز، از سوی ابن‌قمیثه و دیگر کفار در میدان نبرد انتشار یافت(واقدی، ۱۴۰۴: ۲۳۰/۱؛ سیوطی، ۱۴۲۴: ۴۶/۴). مسلمانان نیز به محض آگاهی از این خبر به علت آنکه نسبت به این خبر در حالت ابهام و بی‌اطلاعی به سر می‌بردند، به سرعت به نقل و تکرار آن

به طرق مختلف پرداختند.

مفسران آورده‌اند که در هیاهوی جنگ احد عده‌ای از مسلمانان پس از دریافت این خبر، می‌گفتند که اگر محمد پیامبر بود، کشته نمی‌شد؛ گروهی نیز می‌گفتند که اگر محمد کشته شده باشد باید فرستاده‌ای به سوی عبدالله بن ابی فرستاد تا برای ما از ابوسفیان امان بخواهد؛ بعضی از آنان می‌گفتند که اگر محمد کشته شده باشد باید به دین اول خود بازگردیم و برخی نیز در صورت کشته شدن آن حضرت، از پایداری و مقاومت در برابر دشمنان سخن می‌گفتند (طبری، ۱۴۲۶: ۱۰۱/۶؛ طبرسی، همان: ۴۰۵/۲؛ بروسی، ۱۴۲۱: ۱۰۳/۲). این تعابیر، حکایت از آن دارد که مسلمانان بر اثر فشار ناشی از ناآگاهی خویش، ناخواسته این خبر را انتشار داده و به‌نوعی سعی کردند از صحت و سقم شایعه توسط دیگران اطلاع پیدا کنند.

در تاریخ اسلام نیز هر جا که اهمیت و ابهام در موضوعی قطعی بوده، شایعات نیز شکل گرفته‌اند. شایعه کشته شدن عثمان بن عفان، نماینده پیامبر اکرم (ص) به دست سران قریش در جریان صلح حدیبیه، نمونه‌ای آشکار در این زمینه است (ابن هشام، ۱۳۵۵: ۳۲۹/۳ و ۳۳۰).

فقدان یا ضعف ایمان

از آیات قرآن برمی‌آید زمینه اقدام افراد و گروه‌هایی که به طراحي سخنان و اخبار کذب روی می‌آورند، چیزی جز بی‌بهره بودن از نور ایمان نیست.

قرآن کریم پس از اشاره به شایعه‌پردازی کفار عصر پیامبر اکرم که ایشان را متهم به تلقی قرآن از مصدر غیروحیانی می‌کردند، می‌فرماید: *(لَئِنَّمَا يَفْتَرِي الْكُذِّبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ)* (النحل/۱۰۵)

همچنین در شایعه "افک" که اکاذیب منافقان به واسطه مسلمانان ضعیف‌الایمان انتشار یافت، می‌فرماید: *(يَعْظِمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)* (النور/۱۷)

حضرت علی (ع) نیز می‌فرماید: *(فاجتنبوا الكذب فانه مجانب الايمان)* (سید رضی، بی‌تا: ۱۳۸)

کینه و عداوت

کینه، نوعی از دشمنی است که فرد آن را در دل پنهان دارد؛ اما عداوت که ثمره آن است، زمانی پدید می‌آید که کینه و حقد در انسان شدت یافته و خزانه دل از محافظت آن عاجز شود و فرد کینه خود را در اعمال و رفتار آشکار کند (نراقی، ۱۳۸۴: ۲۰۰). اصولاً هر آن چه در درون انسان از کینه و حقد وجود دارد، به ناچار بخشی از آن در ظاهر اعمال و سخنان او، بروز خواهد یافت.

حضرت علی می‌فرماید: *«ما اضر احد شیئاً الا ظهر فی فلتات لسانها و صفحات وجهه»* (سید رضی، همان: ۲۵۵)

چنین افرادی، جهت کسب آرامش به طرق گوناگون درصدد ضربه زدن به افراد و گروه‌هایی که رفتار آنان، سبب ناراحتی‌شان شده است، برمی‌آیند. یکی از صاحب نظران در این زمینه می‌نویسد: *«انگیزه‌ها و مقاصد غیرمنطقی و کینه‌جویانه، می‌تواند عامل اصلی تولید و پردازش و شیوع بعضی از شایعات بی‌اساس در سطوح محدود یا گسترده باشد. مسئله شایعه‌سازی و شایعه‌پردازی با اهداف کینه‌توزانه و تخریب شخصیت حقیقی و حقوقی افراد، جمعیت‌ها، نهادها و کشورها، سابقه‌ای طولانی داشته و با تاریخ زندگی اجتماعی انسان همراه است. در واقع یکی از ابزار مهم دشمن در تخطئه و تخریب*

یافت، مسلم است که این شایعه تا مدتی از سوی هیچ‌کس تکذیب نشد؛ چراکه تکذیب آن در موقعیتی که رزمندگان سپاه اسلام در حال عقب‌نشینی و فرار از میدان نبرد بودند، نه تنها بی‌فایده بود، بلکه کفار را به حمله گسترده و پایان دادن به کار پیامبر و مسلمانان تشویق می‌کرد. حتی هنگامی که یکی از مسلمانان به نام کعب بن مالک، پیامبر اسلام را در میدان نبرد زنده یافته و درصدد تکذیب شایعه برآمد، پیامبر او را در آن موقعیت حساس، از این عمل باز داشت (آلوسی بغدادی، ۱۴۲۶: ۳۹۸/۲).

عدم ارزیابی صحیح

وقتی افراد با شایعه مواجه می‌شوند، با توجه به ویژگی‌های شخصیتی خود، آن را مورد ارزیابی قرار می‌دهند. افرادی که شخصیتی زودباور و ناآگاه دارند و از قدرت ارزیابی صحیح و تفحص اخبار و گزارش‌ها، بی‌بهره هستند، بدون هیچ‌گونه تحقیق، به سرعت از آن شایعه متأثر می‌شوند. در این رابطه یکی از دانشمندان به نام دمستر بیان داشته است: «شایعات همچون اسکناس‌های تقلبی هستند که گروهی مردم مجرم و تبه‌کار به چاپ آن می‌پردازند، اما انسان‌های شریف و بزرگوار، ناآگاهانه به پخش و مبادله آن می‌پردازند.» (صویان، ۱۳۸۶: ۴۵) این در حالی است که قرآن در ارتباط با صفات اهل ایمان می‌فرماید:

(وَ إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ) (القصص / ۵۵)

در غزوه بدر صغری، ابوسفیان به کمک جاسوسان خود با نشر اخبار کذب در میان رزمندگان اسلام، قصد داشت مانع از حضور آنان در میدان نبرد شود. اقدام ابوسفیان سبب شد عده‌ای از مسلمانان بدون علم و آگاهی، از این شایعات تأثیر پذیرفته و به پخش آن اقدام نمایند. (ابن هشام، همان:

رقیب و طرف مقابل، استفاده از همین شیوه است.» (افروز، ۱۳۷۵: ۲۹)

در این ارتباط می‌توان به شایعه‌سازی منافقان در صدر اسلام اشاره کرد؛ اعضای حزب نفاق، کینه و عداوت شدیدی نسبت به اسلام و مسلمانان داشتند. علت این کینه و عداوت آن بود که تا قبل از هجرت پیامبر اسلام به مدینه، قرار بر این بود که عبدالله بن ابی سبزرگ منافقان- با ایجاد صلح میان دو قبیله اوس و خزرج، خود را فرمانروای مدینه کند؛ اما با ورود آن حضرت به مدینه و ایجاد پیمان اخوت، موضوع ریاست عبدالله بن ابی، خود به خود فراموش شد. این امر به شدت، بذر کینه و عداوت را در دل وی و یارانش نسبت به مسلمانان کاشت (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۸/۱۹).

قرآن نیز در رابطه با ایشان می‌فرماید:

(قد بدت البغضاء من افواههم و ماتخفی فی صدورهم اکبر) (آل عمران/ ۱۱۸) منافقان به دلیل قدرت و سیطره حکومت اسلامی، قادر به درگیری مسلحانه با مسلمانان نبودند؛ لذا به انتشار اخبار کذب جهت تضعیف نظام اسلامی پرداختند.

تأخیر در اطلاع رسانی

گاه اتفاق می‌افتد که افرادی با انتشار اخبار بی‌اساس، افکار جامعه را به خود مشغول می‌کنند، اما از سوی اشخاص، گروه‌ها و مسئولان، عکس‌العملی مناسب در جهت اطلاع‌رسانی دقیق و تکذیب آن اخبار بی‌اساس صورت نمی‌پذیرد؛ این تأخیر در اطلاع رسانی سبب باورپذیری نزد مخاطبان و افراد جامعه و در نتیجه شکل‌گیری شایعه می‌شود.

چنانکه گذشت، در جنگ احد، خبر شهادت پیامبر اسلام توسط یکی از کفار در میدان نبرد انتشار

و سقم این خبر اطمینان نداشتند. آنان پس از دریافت این خبر به نقل آن می‌پردازند؛ البته نه بدان جهت که با انتشار این خبر، عبدالله بن ابی و منافقان را در نیل به اهداف شومشان یاری کنند، بلکه برای آنکه اطلاعات صحیح را از دیگران در مورد درستی یا نادرستی این خبر کسب کنند و به واقعیت امر آگاه شوند. در حقیقت آنان در پی کسب اطمینان از صحت یا سقم این خبر و رهایی از فشار و رنج حاصل از بی‌اطلاعی خود بودند؛ اما ناخودآگاه به انتشار بیش‌تر آن دامن زدند.

اهداف شایعه‌سازان

بدیهی است هراندازه که تأثیر شایعه بر افکار عمومی جامعه بیش‌تر باشد، وصول به اهداف مورد نظر، آسان‌تر و سریع‌تر خواهد بود. اهداف و انگیزه‌های شایعه‌پردازان عبارت است از:

ترور شخصیت

بررسی آیات قرآن، گویای آن است که استفاده از شایعه با هدف متزلزل نمودن منزلت اجتماعی انبیای الهی، به عنوان یکی از کارآمدترین ترفندهای دشمنان، مطرح بوده است؛ قرآن در ارتباط با این موضوع می‌فرماید:

(كذَلِكِ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ) (الذاریات/۵۲)

کفرپیشگان با نسبت دادن اتهاماتی چون سحر، جنون، کهنات و... به انبیای الهی و انتشار آن در جامعه، قصد داشتند شخصیت انبیای الهی را مورد هجوم قرار داده و تخریب نمایند و با جریحه‌دار ساختن حیثیت آنان، مردم را از اطرافشان پراکنده کنند (طبرسی، همان: ۱۹۹/۷).

۲۲۱/۳ و ۲۲۲؛ موسوی سبزواری، ۱۴۱۰: ۸/۸۷ و طباطبایی، همان: ۲۱/۵) قرآن در این مورد می‌فرماید:

(وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا) (النساء/ ۸۳)

و هنگامی که خبری از پیروزی یا شکست به آنها برسد، (بدون تحقیق)، آن را شایع می‌سازند در حالی که اگر آن را به پیامبر و پیشوایان - که قدرت تشخیص کافی دارند - بازگردانند، از ریشه‌های مسائل آگاه خواهند شد؛ و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، جز عده کمی، همگی از شیطان پیروی می‌کردید (و گمراه می‌شدید).

تحصیل اطمینان

انسان فطرتاً موجودی جستجوگر و طالب دانستن است و تا زمانی که کنجکاوای او ارضاء نشود و به حالت اطمینان نرسد، از تلاش دست نمی‌کشد. در غالب موارد هنگامی که افراد، شایعاتی را می‌شنوند که از صحت آن اطلاع ندارند، فشار روحی و روانی بسیاری را متحمل می‌شوند و به دنبال بررسی صحت و سقم شایعه به واسطه پرس و جو از دیگران هستند. قرآن در جریان شایعه‌ای که خطاب به مسلمانانی که به انتشار این شایعه پرداخته‌اند می‌فرماید: (إِذِ تَلَقَوْنَهُ بِالسِّنَّتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسِبُونَهُ هِينًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ) (النور/ ۱۵)

عبارت (تقولون بافواهکم ما لیس لکم به علم)، حاکی از این است که مسلمانان وقتی این تهمت را از زبان یکدیگر گرفته و نقل می‌کردند، نسبت به صحت

تبوک می‌گفتند: خیال می‌کنید که جنگ با رومیان مانند جنگ با دیگران است؟! فردا می‌بینیم که تمام شما اسیر و در ریسمان بسته شده‌اید. منافقان این سخنان را می‌گفتند تا آنان را بترسانند.» (طبری، همان: ۳۷۰/۲)

علاوه بر این، منافقانی که از رفتن به تبوک خودداری کرده و در مدینه مانده بودند، چنین شایع می‌کردند که پیامبر اسلام و یارانش در این جنگ آنقدر سختی و بلا دیده‌اند که همه هلاک شده‌اند (سیوطی، همان: ۳۹۹/۷).

القای یأس و ناامیدی

امید، به انسان انگیزه حیات می‌دهد و زندگی او را از پوچی، رهایی می‌بخشد. با توجه به این مسئله شایعه‌سازان سعی می‌کنند که با طراحی شایعات گوناگون، روح یأس و ناامیدی را در کالبد جامعه دمیده و از مجرای شایعات به اهداف خود دست یابند.

در جنگ احد هنگامی که کفار شایعه شهادت پیامبر اکرم (ص) را فریاد زدند، انگیزه آنان از این اقدام، ایجاد روح یأس و ناامیدی در میان رزمندگان اسلام بود که در این نقشه تا حدود بسیاری نیز موفق شدند؛ به این علت است که پس از آگاهی مسلمانان از این خبر، تزلزل عجیبی بر آنان حاکم شده و به علت غم و اندوه ناشی از آن، به شدت دچار ضعف و ناامیدی شدند (رشیدرضا، ۱۴۲۳: ۱۳۶/۴).

به طوری که اکثریت آنان دست از جنگ کشیده و فرار کردند و عده ای نیز به کوه پناه برده و برخی نیز به مدینه بازگشته و تا سه روز خود را پنهان نمودند (واقعی، همان: ۲۳۰/۱).

همچنین شایعه‌ای که توسط منافقان شکل گرفت و اقدامات معاویه در زمان خلافتش در جهت ترور شخصیت امام علی از این قبیل است (شریف کاشانی، ۱۴۲۳: ۴۸۶/۴؛ امین، ۱۹۴۳: ۱۳۳/۲).

القای خوف و وحشت

به طور کلی انسان نیاز دارد در زندگی خود از نوعی امنیت و آرامش بهره مند باشد؛ تا در سایه آن بدون هیچ دغدغه‌ای به تلاش جهت نیل به اهدافش پردازد. در این میان، شایعه‌سازان با تولید اخبار اضطراب‌آور و القای خوف و وحشت، روح و روان انسان را آشفته می‌کنند. قرآن کریم در رابطه با شایعه‌سازی ابوسفیان و ایادی او در غزوه حمره‌الأسد می‌فرماید:

(الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) (آل عمران/ ۱۷۳)

در این آیه، انگیزه ابوسفیان و جاسوسانش از تولید و انتشار شایعات در میان رزمندگان سپاه اسلام، القای خوف و وحشت بیان شده است (طبرسی، همان: ۴۵۰/۲ و موسوی سبزواری، همان: ۳۷/۹). ابن عاشور در این رابطه می‌نویسد: «آنان می‌خواستند که در میان مسلمانان ایجاد ترس و نگرانی کنند و آنان را از نیتشان (که حضور در میدان نبرد بود) بازدارند.» (بی‌تا: ۱۶۹/۴)

همچنین در غزوه تبوک، منافقان با انگیزه ایجاد خوف و وحشت در میان مسلمانان، به طراحی شایعات پرداختند. طبری در این زمینه می‌نویسد: «منافقان از جمله ودیعه بن ثابت و مخثی بن حمیر که همراه پیامبر بودند هنگام عزیمت مسلمانان به

فریب افکار عمومی

گاه دشمنان با استفاده از پخش اخبار کذب، سعی می‌کنند که با فریب افکار عمومی، آن را به سمت و سوی مورد نظر خود سوق داده و از توجه به مسائل با اهمیت و ضروری منحرف سازند.

منافقان در جریان جنگ احزاب با دیدن عظمت سپاه احزاب، دچار وحشت شده بودند و وعده‌های خدا و رسولش را مبنی بر غلبه بر دشمنان، سخنی دروغ و باطل تلقی کرده و چنین شایع کردند: «خدا و رسولش جز وعده‌های دروغ که هیچ حقیقتی ندارند وعده ای نداده‌اند.» (زحیلی، ۱۴۱۱: ۲۶۷/۲۱)

قرآن در این رابطه می‌فرماید:

(وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا) (الاحزاب / ۱۲)

منافقان در شرایط بحرانی و حساس جنگ، این پندار کذب را شیوع می‌دادند که وعده‌های خداوند و رسولش مبنی بر پیروزی مسلمانان حقیقت ندارد؛ آنان از طریق ادخال این شبهه به دنبال آن بودند که مسلمانان را فریب داده (حسینی، ۱۴۱۳: ۱۴/۶) و با انحراف افکار عمومی مسلمانان، آنان را از شرکت در جهاد با دشمن منصرف نمایند. (فیروزآبادی، همان: ۲۵۱)

بررسی تاریخ اسلام نیز آشکار می‌کند که در موارد بسیاری، از شایعات جهت فریب افکار استفاده شده است. کفار قریش پس از شکست نمایندگان خویش در بازگرداندن مهاجران مسلمان از حبشه به مکه، به ابزار شایعه جهت فریب آنان متوسل شدند. (ابن اثیر، ۱۴۰۸: ۴۹۶/۱)

همچنین معاویه جهت ایجاد شک و تردید در میان سپاهیان امام حسن و ممانعت آنان از حضور در

جنگ، عوامل خود را مأمور کرد تا شایعاتی را در رابطه با تلاش امام حسن برای صلح با معاویه، پخش کنند (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۷: ۴۲/۱۶).

راه‌های رویارویی با شایعات

آگاهی از روش‌ها مناسب جهت رویارویی با تهدیدات و توطئه‌های دشمنان، بسیار حائز اهمیت است؛ در فرازی از نیاپش عارفانه امام سجاد آمده است:

«اللهم صل علی محمد و آلہ واجعلنی یداً علی من ظلمنی و لساناً علی من خاص منی و ظرفاً بمن عاندنی و هب لی مکرراً علی من کایدنی... و تدبیراً علی عدوک» (الصحیفه السجادیة الجامعة، ۱۴۱۸: ۱۱۲ و ۱۱۳)

بدون شک، جامعه‌ای که در معرض تهدید شایعات قرار دارد و مردم و مسئولان آن، نتوانند با چاره‌اندیشی، راه‌کارهای مناسبی جهت رویارویی با این حربه دشمنان برگزینند، صدمات جبران‌ناپذیری را متحمل خواهند شد. رویارویی با شایعات را می‌توان در دو محور روش‌های پیشگیری و مقابله، بررسی کرد.

روش‌های پیشگیری از انتشار شایعه

ابهام زدایی

اطلاع‌رسانی به طبقات و اقشار مختلف مردم جامعه توسط دستگاه‌های حکومتی، مسئولین و افراد و گروه‌های صاحب‌نظر، در رابطه با موضوعات مهم و مبتلا به جامعه، نقش مهمی در پیشگیری از تولید و رواج شایعات و اخبار بی‌اساس دارد؛ زیرا بسیاری از شایعات در بستر ابهام و فقر اطلاعاتی افراد جامعه شکل می‌گیرند.

(وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ
كُو رِدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أَوْلِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَّ
الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ كُو لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ
رَحْمَتُهُ لَا تَبْغُتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا) (النساء / ۸۳)

این آیه به گروهی از افراد ضعیف‌الایمان سپاه اسلام که در جریان غزوه بدر صغری، آلت دست شایعه‌سازان قرار گرفته و زمینه‌ساز گسترش شایعات بی‌اساس دشمنان شده‌اند، اشاره کرده (ابن‌عاشور، بی‌تا: ۹/۴-۱۶۸) و پیامبر اکرم(ص) و «اولی الامر» به عنوان اهل تشخیص معرفی شده‌اند.

تحقیق و بررسی اخبار و گزارش‌ها

هنگامی که گزارش‌ها از سوی مخاطبان شایعه، مورد تحقیق قرار نمی‌گیرد و افراد برخورداردی غیرمتعهدانه با اخبار داشته و به نقل و تکرار سخنان غیرمستند شایعه‌سازان می‌پردازند، قطعاً در این شرایط، عرصه جهت پدید آمدن شایعات مساعد خواهد بود.

ابن‌خلدون می‌نویسد: «از آنجا که بر زبان آوردن گزاره‌گویی آسان است و مردم از پرسش تردید آوران و خرده‌گیری نقادان غفلت می‌ورزند و به یاوه‌سرایی می‌پردازند و خود را به تحقیق نیازمند نمی‌دانند از این‌رو عنان زبان را می‌گسلند و آن را در چراگاه دروغ آزاد می‌گذارند و در ورطه گمراهی فرو می‌برند.» (ابن‌خلدون، بی‌تا: ۱۱)

این در حالی است که از نگاه قرآن، اخبار و گزارش‌ها نیاز به تحقیق و بررسی داشته و عموم جامعه وظیفه دارند که با بصیرت و هوشیاری و نگاهی نقادانه صحت و سقم آنها را مورد توجه قرار دهند.

قرآن کریم می‌فرماید: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ان

قرآن کریم جهت تبیین مواضع ابهام و آشکار نمودن حقایق در ارتباط با شایعه‌سازی کفار زمان بعثت که به پیامبر اکرم(ص) نسبت کفایت و جنون داده و آن را در جامعه پخش می‌کردند، می‌فرماید: (فذكر فما انت بنعمت ربك بكاهن و لا مجنون) (الطور/۲۹).

قرآن در این آیه، پیامبر اسلام را صاحب «نعمت» که همان مقام نبوت است(حسینی، همان: ۲۲۶/۷) دانسته است.

شایان ذکر است که تبیین مواضع ابهام، باید با سرعت و دقت بسیار انجام شود. سرعت از آن جهت که قبل از تولید و انتشار یک شایعه، مردم از حقیقت موضوع مطلع بوده و تحت تأثیر آن خبر قرار نگیرند و دقت از آن نظر که حقایق به طور کامل در اختیار مردم جامعه قرار بگیرد و هیچ‌گونه نقطه ابهامی در آن موجود نباشد تا مبادا دشمنان از آن مواضع ابهام، جهت تولید و انتشار شایعات خویش بهره ببرند.

ارجاع خبر به اهل تشخیص

هنگامی که اخبار و گزارش‌هایی در سطح جامعه مطرح می‌شود، هیچ فرد یا گروهی حق ندارد که بدون مدرک، آنها را پذیرفته و انتشار دهد و ناقل سخنان غیر مستند دیگران شود؛ بلکه وظیفه دارند که در برخورد با اخبار و گزارش‌ها، از خود حالات احساسی و هیجانی و تأیید و تکذیب‌های آنی بروز نداده و جهت اطلاع از صحت و سقم اخبار به اهل تشخیص که همان مسئولین و منابع آگاه و مطلع جامعه هستند، رجوع نمایند.

افراد جامعه به واسطه رجوع به اهل تشخیص، از واقعیات مطلع خواهند شد و اکاذیب شایعه‌سازان را نقل و تکرار نمی‌کنند. قرآن کریم در این رابطه می‌فرماید:

جاءكم فاسق بنبا فتبينوا ان تصيبوا قوما بجهالة
فتصيحوا على ما فعلتم نادمين (الحجرات/۶)

كاهن قليلاً ما تذكرون * تنزيل من رب العالمين
(الحاقه/۴۳-۴۱)

کنترل زبان

شکی نیست که مهم‌ترین و طبیعی‌ترین راه انتقال شایعات، زبان است، لذا کنترل زبان، نقش تأثیرگذاری در جلوگیری از پیدایش شایعات خواهد داشت. لذا از مسئولیت‌های انسان در قبال زبان، عبارت است پرهیز از گفتار بدون علم است.

در تکذیب شایعه، توجه به چهار نکته ضرورت دارد:

الف) تکذیب با صراحت

ب) تکذیب مکرر

ج) افشاگری، همچون افشاگری قرآن کریم

نسبت به ولید بن مغیره که فرمود:

(و لا تطع كل حلاف مهين * همار مشاء بميم *
مناع للخير معتد اثيم * عتل بعد ذلك زميم * ان كان ذا
مال و بنين * اذا تتلى عليه آياتنا قال أساطير الأولين *
سسمه على الخرطوم) (القلم / ۱۶-۱۰)

در حقیقت قرآن کریم، با این روش، امواج شایعات را به سوی شخص شایعه‌ساز برگردانده و ایشان را از موضع تهاجمی به موضع تدافعی کشانده است تا به جای حمله به شخصیت آن حضرت، از شخصیت ویران شده خویش دفاع کند(خامه‌گر، ۱۳۸۲: ۱۵). افشاگری امام علی نسبت به شایعه‌سازی عمرو عاص بعد از جنگ صفین نیز بر همین اساس است(سید رضی، همان: ۱۱۵).

د) زمان: اصولاً زمان مناسب در تکذیب یک شایعه، بلافاصله پس از پخش شایعه است؛ زیرا در این زمان هنوز امواج شایعات در سطح جامع پراکنده نشده و لذا کنترل و خنثی‌سازی آن آسان‌تر خواهد بود. به عنوان مثال، در شایعه شهادت پیامبر اسلام، از آنجا که تا ساعت‌ها هیچ‌گونه تکذیبی در رابطه با این شایعه، صورت نمی‌گیرد؛ همین مسئله سبب باورپذیری شایعه، توسط رزمندگان اسلام می‌گردد و از این رو تعداد بسیاری از آنها، دست از جنگ کشیده و پا به فرار می‌گذارند.

روش‌های مقابله با انتشار شایعه

پس از تولید و انتشار اخبار کذب و شایعات بی‌اساس، بایستی با اتخاذ تدابیری آنها را خنثی کنیم. مهم‌ترین روش‌های مقابله با شایعات، به این شرح است:

تکذیب شایعه

تکذیب شایعه، عکس‌عملی مناسب برای مقابله با آن است. این روش قادر است سبب ایجاد شک و تردید در مردم جامعه نسبت به حقیقت اخبار بی‌اساس شایعه‌سازان شود. با دقت در آیات قرآن نیز متوجه خواهیم شد شایعاتی که دشمنان با انگیزه‌های گوناگون به ساخت آن همت گماشته‌اند، مورد تکذیب قرار گرفته است؛ واکنش قرآن در ارتباط با شایعه جنون پیامبر اکرم(ص)، تکذیب این شایعه است. قرآن می‌فرماید:

(ما انت بنعمة ربك بمجنون) (القلم/۲)

همچنین قرآن شایعه متهم شدن آن حضرت به شاعری و کفایت توسط کفار را تکذیب کرده و می‌فرماید:

(و ما هو بقول شاعر قليلاً ما تؤمنون * ولا بقول

بررسی شایعه‌سازی علیه دشمنان اسلام

تولید و انتشار شایعه علیه دشمنان اسلام را نمی‌توان به عنوان یک راهکار اصلی و همیشگی مورد استفاده قرار داد؛ زیرا اولاً ممکن است دشمنان بر اثر شایعاتی که علیه آنان ساخته می‌شود به مظلوم‌نمایی دست زده و از این طریق، افکار عمومی جامعه را تحت تأثیر قرار دهند؛ ثانیاً احتمال دارد که مردم نسبت به مسئولان نظام اسلامی بی‌اعتماد شده و به دیگر اظهارات آنان به دیده شک و تردید بنگرند (محمودی، ۱۳۷۶: ۱۱۸)، اما استفاده از حربه شایعه علیه دشمنان در یک وضعیت جایز شمرده شده و آن در شرایط جنگ است. قرآن می‌فرماید:

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ (الأنفال / ۶۰)

منظور از «قوه» هر چیزی است که جنگ و دفاع با آن امکان‌پذیر باشد (طباطبایی، همان: ۱۱۴/۹) و بتوان از طریق آن، جلوی دشمنان خدا و مسلمانان را سد نمود و بر آنان پیروز شد (طبری، همان: ۲۴۶/۱۱). لذا نه تنها وسایل و ابزارهای جنگی و سلاح‌های مدرن در هر عصر را در برمی‌گیرد، بلکه شامل تمام قدرت‌های مادی و معنوی که به نوعی در دفاع برابر دشمنان کاربرد دارد، خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۲۲/۷). به این علت است که در تفاسیر مصادیق متعددی برای «قوه» ذکر شده است؛ سلاح (قمی، ۱۴۱۲: ۲۷۷/۱)، شمشیر و سپر (عیاشی، ۱۴۲۱: ۲۰۴/۲) دژ و قلعه تسخیرناپذیر (سیوطی، همان: ۱۵۵/۷) یکپارچگی و اعتماد به خدا (طبرسی، همان: ۲۷۸/۴) و حتی خضاب سیاه (بحرانی، ۱۴۱۹: ۳۴۰/۳) از مصادیق این کلمه است. همچنین مرحوم کاشف‌الغطاء می‌نویسد: «رزمندگان می‌توانند هر آن

چه را که برای خوار کردن دشمن نیاز است، به کار گیرند. مانند تفنگ، شمشیر، تیر، سپر، لباس‌های آهنین، اسب و مرکب، منجنیق، ساخت دژها و... همچنین با فرستادن کسی که می‌تواند به دشمنان برسد و خبر ضعف یا قدرت مسلمانان را آن گونه که مصلحت اقتضا می‌کند، به آنها برساند.» (کاشف‌الغطاء، ۱۳۸۰: ۳/۳۷۵-۳۷۳)

پیامبر اکرم (ص) نیز در این رابطه فرمود: «الحرب خدعة، تکلموا بما أردتم» (حرعاملی، ۱۴۱۱: ۱۳۲/۵).

امام صادق (ع) نیز فرمودند:

«لم يرخص في شيء من الكذب الا في ثلاث الرجل يقول القول يريد به الاصلاح والرجل يقول في الحرب والرجل يحدث امراته والمرأة تحدث زوجها» (مجلسی، همان: ۲۵۳/۷۲)

در ارتباط با این مسئله، می‌توان به جنگ احزاب استشهد نمود. در این جنگ کفار و یهودیان بنی‌قریظه با هدف نابودی اسلام، متحد شده و با فراهم آوردن لشگری عظیم، حدود یک ماه شهر مدینه را محاصره کرده بودند. اگرچه شرایط ظاهری همه به نفع دشمنان اسلام بود، اما در نهایت این جنگ با پیروزی مسلمانان پایان یافت. از مهم‌ترین عوامل شکست سپاه احزاب، در هم شکسته شدن اتحاد کفار و یهودیان و ایجاد اختلاف در میان آنان توسط فردی به نام نعیم بن مسعود بود. نعیم بن مسعود با رد و بدل کردن اخبار کذب میان سران کفار و رهبران بنی‌قریظه، توانست ایشان را به یکدیگر بدبین کرده و زمینه اختلاف و جدایی آنان را فراهم آورد. نعیم بن مسعود قبل از اقدام، اجازه چنین حرکتی را از پیامبر اسلام گرفته بود. (واقعی، همان: ۴۸۳/۲ - ۴۸۰)

مجازات شایعه‌سازان

قوانین نجات‌بخش اسلام که جامع جمیع مسائل حقوقی و جزایی است، شایعه‌سازان را از آن جهت که اخبار دروغ و بی‌اساس را در سطح اجتماع پخش کرده و باعث تشویش اذهان عمومی جامعه می‌شوند، مجرم شناخته و آنان را مستحق مجازات می‌داند. قرآن کریم در ارتباط با مجازات شایعه‌سازان می‌فرماید:

(إِنَّ الَّذِينَ يَحْبُونُ أَنْ تَشِيَعُ الْفَاحِشَةُ فِي الدِّينِ
آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَ
أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) (النور / ۱۹)

در این آیه «فاحشه» به معنی هر آن چیزی است که زشتی آن بزرگ باشد (فیروزآبادی، همان: ۸۱۷/۱). این کلمه دارای معنایی عام است و لذا آیه شامل هرگونه نشر قبائح و زشتی‌ها می‌شود؛ (طباطبایی، همان: ۹۳/۱۵) چه نشر اخبار و اکاذیب باطل در ابعاد مختلف، چه آشکار کردن عیوب و گناهان دیگران، چه برپایی مراکز فساد، چه در اختیار مردم قرار دادن آلات و ابزار گناه و... (مکارم شیرازی، همان: ۴۰۶/۱۴)

حال در ارتباط با مجازات شایعه‌سازان که عبارت (لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) بدان اشاره دارد، باید گفت که منظور از عذاب و مجازات اخروی شایعه‌سازان، آشکار است و آن سختی‌ها و شدائدی است که در قیامت گریبان‌گیر آنان خواهد شد (ابن‌عاشور، همان: ۱۸۴/۱۸). اما عذاب و مجازات دنیوی شایعه‌سازان عبارت از حدود و تعزیرات شرعیه است (مکارم شیرازی، همان: ۴۰۴/۱۴).

بر این اساس مسئولان نظام اسلامی در ارتباط با شایعه‌سازان، موظف هستند که به عنوان دفاع از

حقوق روانی و اجتماعی اقشار مختلف مردم جامعه، اقدامات قاطع قانونی را در مورد ایشان به انجام رسانند. مسلم است که این اقدامات، موجب می‌شود عرصه برای رشد شایعات در جامعه تنگ شده و زمینه خنثی‌سازی آنها فراهم آید.

معرفی شایعه‌سازان

اگرچه افشای عیوب و گناهان دیگران در دین مبین اسلام، شدیداً مورد نکوهش قرار گرفته، اما این فرمان تا زمانی است که گناهان و اقدامات ناپسند انسان، جنبه شخصی داشته و مضرات آن متوجه دیگر افراد جامعه و نظام اجتماعی نشود؛ لیکن در غیر این صورت، بایستی که با چنین افرادی برخورد شود و چهره واقعی ایشان از سوی مسئولان به مردم معرفی شوند.

مطالعه آیات قرآن نیز، نشان می‌دهد خداوند متعال در آیات متعددی، به معرفی و افشای چهره شایعه‌سازان پرداخته است. افراد و گروه‌هایی چون کفار، اشراف و بزرگان اقوام گذشته، ابوسفیان و ابادی او و عبدالله بن ابی و منافقان از این موارد هستند.

بازسازی فرد یا گروه آسیب دیده از شایعه

کسانی که مورد هجوم تیرهای تهمت و شایعه قرار گرفته‌اند، نیاز به تقویت و بازسازی دارند تا از صدمات و آسیب‌های روحی و روانی این بلای خطرناک مصون بمانند. هنگامی که پیامبر اکرم (ص) از سوی کفار قریش مورد آزار قرار گرفته و به شایعاتی چون سحر و جنون متهم می‌شود، چنین مورد خطاب قرآن قرار می‌گیرد: (كَذَلِكَ مَا اتَى الدِّينَ مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مُجْنُونٌ) (الذاریات / ۵۲) قرآن در این آیه، به پیامبر اکرم

وظیفه همگان است و از این روی باید سیطره باطل را بر اجتماع محدود کرد.
 ۵- کیفر شایعه‌سازان دنیوی و اخروی است. کیفر دنیوی آنها حد و لعن و مذمت و نکوهش است و کیفر اخروی آنها ورود در آتش قیامت است.

منابع

- قرآن کریم.
 سید رضی. (بی‌تا). *نهج البلاغه*. تحقیق از صبحی صالح. قم: دارالهجره.
 امام سجاده، علی بن حسین. (۱۴۱۸ق). *الصحیفة السجادية الجامعة*. قم: موسسه الامام المهدي.
 فیروزآبادی، محمد. (۱۴۱۲ق). *قاموس المحيط*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
 آقابخشی، علی. (۱۳۷۶ش). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
 آل پُورت، گردن و پستمَن، لئو. (۱۳۷۲ش). *روان‌شناسی شایعه*. ترجمه ساعد دبستانی. تهران: سروش.
 آلوسی بغدادی، محمود. (۱۴۲۶ق). *روح المعانی*. قاهره: دارالحديث.
 ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله. (۱۳۸۷ق). *شرح نهج البلاغه*. بی‌جا: دارالاحیاء الکتب العربیه.
 ابن اثیر، عزالدین بن علی. (۱۴۰۸ق). *الکامل فی التاریخ*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
 ابن خلدون، عبدالرحمان بن محمد. (بی‌تا). *مقدمه ابن‌خلدون*. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
 ابن عاشور، محمد طاهر. (بی‌تا). *التحریر و التنویر*. بی‌جا: دارالتونسیة للنشر.

دلداری و تسلی خاطر داده است (زحیلی، همان: ۴/۲ و ۴۷/۴). همچنین سفارشات امام خمینی به فرزندش، سید احمد، حاکی از این مسئله است (موسوی خمینی، ۱۳۷۳: ۳۳/۳ - ۳۲).

بحث و نتیجه‌گیری

۱- مطابق با آیات قرآن کریم کارکرد منفی شایعه تمام حوزه‌های اجتماعی و سیاسی و نظامی و شخصی و خانوادگی را در بر می‌گیرد و محدوده عمل آن کنترل عمل و رفتار افراد مختلف در سطوح مختلف و در راستای اهدافی از پیش تعیین شده است.

۲- بینش‌ها و نگرش‌های ناصحیح و نارسای مردم بستر اصلی گسترش و تأثیرگذاری شایعه است. همچنین در جوامعی که فقر اطلاع‌رسانی حاکم است، شایعه رواج بیشتری می‌یابد. در چنین شرایطی شناخت این بینش‌ها و نگرش‌ها و تلاش جهت افزایش بصیرت مردم می‌تواند مانع گسترش شایعه شود.

۳- شایعه می‌تواند توسط منافقان و یا دشمنان داخلی و خارجی یک جامعه در جهت کسب قدرت و یا علیه جنبش‌های استعماری و انقلابی به کار گرفته شود اما عواملی چون گذر زمان و تحولات روزگار و رشد و آگاهی و بصیرت جامعه واقعیت را آشکار می‌کند.

۴- محیط سالم روحیه انسان را به سوی سلامتی سوق می‌دهد، چنانکه محیط فاسد‌گرایش به فساد را در آدمی تقویت می‌کند. لذا قرآن بر این حقیقت تأکید دارد تا افراد در محیط اجتماع به غیر از خیر و سخن از پاکی‌ها و موفقیت و تکامل نشوند زیرا حفظ قداست و حرمت محیط اجتماع اسلامی

- ابن منظور، محمد. (۱۴۰۸ق). *لسان العرب*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- ابن هشام، محمد بن اسحاق. (۱۳۵۵ ق). *سيرة النبوية*. قم: مكتبة المصطفى.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۲۰ق). *معجم المقاییس اللغة*. بیروت: دارالکتب العلمیه. چاپ اول.
- افروز، غلامعلی. (۱۳۷۵ش). *روان شناسی شایعه*. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- امین، احمد. (۱۹۴۳ م). *ضحی الاسلام*. قاهره: لجنة التألیف و الترجمة.
- بروسی، اسماعیل حقی. (۱۴۲۱ق). *روح البیان*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی. چاپ اول. ۱۴۲۱ ق.
- بیرو، آلن. (۱۳۷۵ش). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه باقر ساروخانی. تهران: کیهان.
- بحرانی، هاشم. (۱۴۱۹ق). *البرهان*. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
- جوهری فارابی، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۸ق). *تاج اللغة و صحاح العربية*. بیروت: دارالفکر لطباعة و النشر.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۱ق). *وسائل الشیعة الى التحصیل الشریعة*. قم: آل البيت.
- حسینی، احمد بن عجینه. (۱۴۱۳ق). *بحر المدید فی تفسیر القرآن المجید*. بیروت: مكتبة العلمية.
- خامه گر، محمد. (۱۳۸۲ش). *تفسیر ساختاری سوره قلم*. مجله رشد (آموزش قرآن). شماره ۳.
- خوری شرتونی، سعید. (۱۴۱۶ق). *اقرب الموارد فی فصیح العربية و الشوارد*. بی جا: دارالاسوة للطباعة و النشر.
- راغب اصفهانی، محمد بن حسین. (۱۴۱۸ ق). *مفردات فی غریب القرآن*. بیروت: دارالمعرفة.
- رشیدرضا، محمد. (۱۴۲۳ق). *المنار*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- زحیلی، وهبة الله. (۱۴۱۱ق). *تفسیر المنیر*. بیروت: دارالفکر.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۴۲۴ ق). *درالمنثور*. قاهره: مرکز هجر للبحوث و الدراسات العربية و الاسلامیة.
- شریف کاشانی، شکر الله. (۱۴۲۳ ق). *زبدة التفاسیر*. قم: مؤسسة معارف اسلامی.
- صویان، احمد. (۱۳۸۶ ش). *المنهج الشرعی فی تلقی الاخبار و روایتها*. ترجمه عبدالصمد مرتضوی. تهران: احسان.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۱ ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۲۰ق). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۲۶ ق). *جامع البیان*. قاهره: مرکز هجر للبحوث و الدراسات العربية و الاسلامیة.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۴۲۱ ق). *تفسیر العیاشی*. قم: مؤسسة البعثة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۴ ق). *ترتیب کتاب العین*. بی جا: اسوه.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (بی تا). *تنویر المقیاس من تفسیر ابن عباس*. بیروت: المكتبة الشیعیة.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۱۲ ق). *تفسیر القمی*. بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.

- کاپفر، ژان نوئل. (۱۳۸۰ ش). شایعه. ترجمه خداداد موقر. تهران: شیرازه.
- کاشف الغطاء، جعفر. (۱۳۸۰ ش). *کشف الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء*. قم: بوستان کتاب. چاپ اول.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۱ ق). *اصول الکافی*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- کوئن، بروس. (۱۳۷۵ ش). *درآمدی بر جامعه شناسی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: طوطیا.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق). *بحار الانوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمودی، محمد. (۱۳۷۶ ش). *شبهه و شایعه دو منکر مطبوعاتی*. قم: نشر معروف.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۱۷ ق). *التحقیق فی کلمات القرآن*. تهران: وزارة الثقافة الارشاد الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. (۱۳۷۴ ش). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه. چاپ دوازدهم.
- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۷۳ ش). *نقطه عطف*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره. موسوی سبزواری، عبدالاعلی. (۱۴۱۰ ق). *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن*. بی‌جا: مؤسسه المنار.
- نراقی، احمد. (۱۳۸۴ ش). *معراج السعادة*. قم: قائم آل محمد.
- واقدی، محمد بن عمر. (۱۴۰۴ ق). *المغازی*. بی‌جا: عالم الكتاب.